

F**sapientia**

Lull mester álmodik. Álma szertelenül habzó, egymásra zuhanó képeket vetít elé, amelyek úgy vibrálnak szemhéja belsején, akár a napsütésben vergődő pillangók szárnya. Milyen más ez, mint a kalkulációk rezzenetlen, örök oszlopai! Fiatalkorában, amikor az égbolt forgását kísérő belső felvillanásban még éppen csak feltárult előtte az Ars Magna, többnyire rendezett ligeteket álmodott, ahol a fák üdezőld levelein az isteni bölcsesség betűi ragyogtak. Mást sem kellett tennie, mint lemásolni a férlóban látottakat, hogy a rejtőző értelem szimmetrikus arányait a papíron is csodálni lehessen. Titkon ezekbe a ligetekbe vágyott vissza, és az esti fohászból ezekkel társította a Mindenek Urától kért éjjeli nyugalom képzetét. Mostanság másféle álmok jönnek: a gondolat fellazult kristályrácsain át nyugtalanító, felhorzsolts képek nyomakodnak be, amelyek rendre szétzilálják a hosszú évek óta kontemplált lelki nyugalom. Az ilyen álmok rendszerint nem várt megrázkódtatások előjeleinek bizonyultak, mint amikor szaracén szolgája, aki arab nyelvre oktatta, törrel támadt rá, hogy elégtételt vegyen rajta, amiért arcul ütötte; vagy amikor Ciprus szigetén a templomosok utolsó, kevéssel később máglyára küldött nagymesterével folytatott eszmecsereje után egy kapzsi pap és a szolgálója megmérgezte, hogy kevéske maradék pénzéhez jussanak. Akkor is ilyen lázalmok gyötörték, amikor hite megingott, és a vértanúságtól tartva nem mert fölszállni a génuai hajóra, amely Tuniszba vitte volna: halálfélelmében akkor hetekig képtelen volt lábra állni, és láztól gyötörve hiába kérte a dominikánusokat és ferenceseket, hogy nyírják szerzetessé, ezt mindkét rend megtagadta tőle. Amikor mégis összeszedte magát és útra kelt, a lázalmok elhagyták, és egészségét nyomban visszanyerte; szüksége is volt rá, mert izgatásért és vallásnyálasért a kalifa először börtönbe vetette, másodszer, amikor néhány év múlva újra téríteni indult, husángokkal ütlegelték és szakállánál fogva rángatták végig az utcákon, gyerekek és asszonyok gúnykacajától kísérve. A kalmárhajón, amely a segítségére sietett, megint lidércnyomásos álmok fogták el; Itália partjai előtt zátonyra is futottak, könyvei és jegyzetei pedig a legénység egy részével együtt odavesztek – Pisába érve első dolga volt, hogy emlékezetből újrírja a muszlimokkal folytatott hitvitát, amit Afrikában még arabul vetett papírra, s amelyet aztán elnyelt a tenger. E régi gyötrelmek és rémálmok töredékei kavarnak most előtte – bizonyára mert vénen és reszketegen, de nemsokára ismét útnak indul Szicíliaból; eltökélten és kiábrándult szívvel, hogy ezúttal sem tart vele senki, sem lovagok fegyverrel, sem monachusok breviáriummal a kezük ügyében. Megint egyszer ott marad majd a piactéren és a mecsetudvar árkádjai alatt, hasító afrikai fényben, idegenül is ismerős zsvajban, egy szál egyedül. És csomagjaiban jószerével nincs is semmi más, mint törekeny korongok, végtelen hosszú táblázatok, és ott van még vele az Ars, amely örökebb, mint a fejünk felett forgó összes égitest.

G**voluntas**

Lullus csodálóinak nagy része a teljes közép- és újkoron át abban a meggyőződésben élt, hogy mesterük alkímista adeptus vagy legalább titkos kabbalista volt. Alkímista, aki az elemek kombinálásának és transzmutációjának tükrében elvégzi a szellem átlényegítését is romlandóból romolhatatlanná; vagy kabbalista beavatott, aki Isten tulajdonságait variálva, akár a betűket, misztikus felismerésekhez jut: a lét alkotóelemeinek eredeti elrendezéséhez érkező a teremtés romlatlan állapotát szemlélheti. Valami létjogosultsága mindkét olvasatnak van, de túl nyilvánvalóan ragaszkodnak bizonyos sztereotípiákhoz, és Lullt a korban ismerős szerepek valamelyikébe igyekeznek erőnek-erejével beskatulyázni. Nevét alig két évtizeddel halála után már alkímiai traktátusokkal kapcsolatban emlegetik: élete mindenestre elég rendhagyónak és fantasztikusnak tűnhetett ahhoz, hogy abban még némi adeptusság is kényelmesen elférjen – így az idők során összesen vagy száznegyven efféle értekezést írtak a rovására. Hogy az alkímisták szellemi rokonukat ismerték fel benne, az egészen természetes: művei közt van egy, a Liber Chaos, amely a káoszt az alkímiai Prima Materiához igen hasonlóan, minden élő forrásaként írja le, olyan dinamikus erőterként, amely a szublimáris világban minden mást megelőz, és mindenké csíráját magába foglalja: az élőlények pedig ebből származnának per diversas transmutationes, különféle átalakulásokon keresztül. Az alkímista Lull legendája nem kis részben annak köszönhetette létét, hogy a katalán mester gondolkodásmódja és egész habitusa élesen eltért a korban megszokott, hozzá képest kissé statikus kategóriákkal dolgozó filozófusi észjárástól. Az Ars lelke ugyanis éppen a mindent átható dinamizmus: Lullus világképében a katonán arisztotelészi fogalmak egyszerre megmozdulnak és életre kelnek, s az Ars gépezete feltárja a Teológus – vagy az Adeptus? – ámuló szemei előtt a létrejövés és átalakulás láncolatát, a mindenség ez idáig észrevétlenül maradt, örvénylő táncát. Akár egy beavatott vagy egy mániákus: mintha ugyanazt írta újra meg újra, egy befejezetlen traktátus töredékeit; mert a lényeg nem változik akkor sem, ha menet közben négyesről hármas tagolásúra hangolja át az Ars-ot, vagy ha a természetfilozófiától a dialektikához fordul. A dinamikus elv művének csaknem minden szakaszában tetten érhető. Egyik gyakran emlegetett szellemi különbségét felidézve, a fogalmak meghatározásakor nem azt tartja fontosnak, mi milyen, hanem hogy mit tesz: így lesz nála az ember „hominizáló állat”. A kerek szüntelen forgatásával Instrumentuma is a tudás dinamikus jellegét képezi le: elvégre a valóság, amelyet megragadni kíván, nem nyelvi rögzített, monolitikus egységekből áll, hanem összekapcsolódások és szétválások állandó játékából, amelyben minden létező önnön tökéletesedését – ha tetszik, arannyá finomulásának útját – keresi. Lull rendszere ezért nem is egyszerűen meghatározott elveken, hanem korrelációk sokaságán alapul, ahol az abszolút és a relatív bonyolult mintázatokba fűződik össze:

ezt a szövevényes viszonyrendszert, létező és lehetséges állítások és világváltozatok sokaságát követheti nyomon az Ars segítségével az emberi szellem – a teremtés minden porszemében rejlő isteni aktivitást. Lullus kapcsolatok egész hálózatát, viszonyrendszereket és hatások szövevényét tartja szem előtt; mindig a kapcsolódási pontok és elágazások dinamikája ragadja meg; a szellemi vegyületek összetételét kutatja, és a transzmutáció titokzatos szabályai hozzák lázba, akár egy vérbeli alkímistát.

Az is igaz, hogy a metafizikai ihletésű kombinatorika legtökéletesebb kifejtését és univerzális alkalmazását a kabbalisztikus bölcsélet spekulációiban szokás megjelölni. Szinte adja magát a következtetés, hogy Lull mester sok egyéb jártassága mellett ezek szerint a Kabbala tudora is volt, pláne, hogy a kabbalista tanok a lullizmussal szinte egyidőben, a 13. század utolsó negyedében kezdtek terjedni Európában, nagyjából ugyanazon a területen: az Ibériai-félszigeten, Provence-ban, Itáliában, s nemcsak a zsidó közösségekben, de a reneszánsz fejedelmi udvarokban is. Lullus módszerét ezért régóta és sokszor összevetik a Kabbalával – sőt, időnként egyenesen abból eredeztetik –, amennyiben ez is, az is kombinatorikus módszereket alapul véve igyekszik a teológia titkainak mélyére hatolni. A párhuzam azonban csak részben állja meg helyét: Lullusnál a betűk és állítások permutációja nem létrehozza, inkább szemlélteti vagy feltárja a valóság inherens struktúráját. Mindkettő alapvetése, hogy a jelrendszer, amelyet alkalmaz, tökéletes abban az értelemben, hogy közvetlen kapcsolatban áll a létezéssel, de míg a Kabbala a héber betűkből kiindulva próbálja fölfejteti különféle módszerekkel a háttérben fölsejő isteni nyelvet, Lull a nyelvek és kifejezésmódok mögött álló, tisztán értelmi jelentésekhez igyekszik eljutni: ezért a betűk az Ars-ban legfeljebb szimbolikus szerepet játszanak, és tetszés szerint más jelekkel is helyettesíthetők. Az isteni tulajdonságokat és a kozmikus elemeket, amelyek Lullusnál a kombinációk voltaképpeni tárgyát jelentik, már a késő antikvitásban ismerték: Lull nem is annyira tartalmukra koncentrált – véleménye szerint ezek mindenki számára azonos jelentésűek –, hanem a belőlük összeálló világkép rendeződésének folyamatára, hasonlóan Leibnizhez; arra a meta-szintre, amely minden nyelvhasználat és érvelés alapját is adja. A zsidó misztika számára ellenben a valóság egésze nyelvi természetű: Isten a szavával teremtett, és a világ az isteni beszéd, vagyis az örök Tóra bűn által összezagyvált változata. A nyelv ontológiai tény, egy ontológiai változás ezért is tud visszahatni a nyelvre: a kezdet kezdetén bekövetkezett kiskiklás, amit Ösbűnnek nevezünk. Általa a nyelv is bűnbe esett, veszített erejéből, és immár nem képes teljesíteni eredeti teremtő feladatát, hanem csak ál-valóságokat és annak ál-interpretációit hozza létre; a nyelv meggyógyítása a valóság helyrebillentését is jelenti. A kabbalisták szemében az univerzum is kozmikus léptékű betű-kombinatorika eredménye; Lullnál a kombinatorika inkább a mentális műveletek külső modellje. A kabbalista feladata, hogy a felszíni diskurzus mögött fölfedezze és helyreállítsa a világ eredeti szövegét, lépésről lépésre eljutva az isteni Szó romlatlan formájához; azaz nem pusztán értelmezi, hanem újraalkotja az Írást és az Íráson alapuló világot, mert a permutáció számára teremtő erő. Lull kombinatorikája ezzel szemben nem rendezheti át a valóság meglévő, isteni rendjét és nem állíthat a helyébe újat: sarkítva azt mondhatnánk – Umberto Ecót idézve –, hogy „az Ars lényegében 1680 különböző válaszlehetőséget nyújt egy olyan kérdésre, amelyre már ismerjük a feleletet. Ezért lényegében nem logikai, hanem dialektikus eszköz.” A kabbalisták számára a nyelv szövete jelképes rendszer, szimbólumokból szőtt fátyol, mögé kell látni; a lullizmusban a nyelv szerszámkészlet, eszköztár bizonyos tételek kibontásához és demonstrációjához. Az előbbiben a nyelv szent és abszolút – minthogy Isten nevéből jött létre, csakúgy, mint minden egyéb a világon –, az utóbbiban hasznos eszköz, de relatív és esetleges.

A Kabbala értelmezésében tehát az univerzum egésze Isten kombinatorikus úton létrejött és a kombinatorika segítségével felfejthető műve; Lullnál a kombinatorika univerzális kulcs az értelem átalakításához és ezáltal az isteni dolgok megértéséhez. A későbbi nemzedékek szemében az univerzális léptékű kombinatorika kizárja Isten és vak automatizmussá lesz. Itt sejlik fel először egy olyan világegyetem víziója, amely önműködő, mechanikus és lélektelen; mellé nem szükséges Megvilágosult Elemző, mivel nincs üzenet, amelyet megfejthetne: a lehetséges permutációk sorából ehelyett a véletlen emeli ki a megvalósult változatokat. Ami eredetileg az Ars fogalmában még egységes: tudomány és művészet, egzaktdolgozás és csodaszámba menő ihlet, az most különvállik; az egyiké a szükségszerűség, másiké a szabad variációk potenciális végtelensége. Nem csoda, ha Lull víziója a teológia felségterületét kikerülve két örökösében, az újkor filozófiában és a költészetben öltött újra testet. A bölcséletben a tökéletes nyelv és biztos tudás keresésének lázálmaként látjuk viszont, a költészetben permutációs módszerként, a „véletlen poétikájában” rejlő lehetőségeket kutatva. Az egyik megörökölte Lullus vágyát a Gép precizitása iránt, a másikban mintha látomásos küldetéstudata és elragadtatott miszticizmusa fogant volna meg.

Descartes, a teória úttörője, ha nem kedvelte is a lullizmust, a gondolkodást szintúgy programszerűen kívánta biztos alapokra helyezni, mint egykor Lull: megdönthetetlen(nek vélt) axiómák bevezetésével és analitikus precizitással – nem beszélve arról, hogy akárcsak Lullt, őt is egy látomás indította el az Igaz Filozófia útján, csak hozzá Értelem Úrnő helyett az Igazság Angyala szólt álmlában. Francis Bacon, a megfigyelés elkötelezettje nem axiómákat, hanem kikezdehetetlen(nek hitt) tapasztalati tényeket állított az alapelvek helyére annak érdekében, hogy a gondolkodás végre megszabadulhasson a fogalmaktól, melyekbe az idők során csalóka ködképek, idolumok fészkeltek be magukat: „amennyiben megtaláljuk a helyes módszert, az az elmét lépésről lépésre vezeti és a feladat úgy megoldódik, mintha egy gépezet csinálta volna”. A pontosság és csálhatatlanság eszményképe tehát megint a mechanikusan működő szerkezet képével asszociálódik, ha csak metaforikusan is, azaz nem öltve testet konkrét masinában, mint hajdan Lull esetében – legalábbis egyelőre.

Az avított vallásos narratívákat elvető és világképének metafizikai alapjait fokozatosan más alapokra cserélő európai kultúrában a kabbalisták teremtő permutációjának víziója végül olyan területen köszön vissza, ahol utolsó mentsvárként a legtávolabb tarthatta magát az alkotás természetfeletti aurája, s ahol még szóhoz juthatott a misztika: a költészetben. A költőket a kombinatorika varázsa még egyszer, utoljára megérinti. Ez a barokk anagrammák, technopaegniumok, palindrómák és próteuszversek aranykora, megalkotásukhoz először is atomjaira kell bontani a nyelvet: betűkre, szótagokra, szavakra, hogy aztán ezek új és új sorozatokba, képekbe, alakzatokba rendeződjenek az ámuló közönség szeme előtt, amely ekkor már az ihletnél inkább díjazza az ötletet és a technikai leleményt. Hogy a nyelv voltaképp betűk véletlenszerű permutációjának hagyományával szentesített rendszer, s hogy az irodalom is csupán szó-kombinatorika, megjelenik az olyan „tudományművészeti” kísérletekben, mint Julius Caesar Scaligeré, aki

bevezette a szavakat permutáló „próteuszvers” fogalmát még a 16. század közepén, vagy John Peteré, akinek dobókockákkal működő hexameter-automatáját a királyi szabadalmi hivatal is bejegyezte Angliában 1679-ben. A misztikus költő Quirinius Kuhlmann lullista gyökereihez méltó módon előbb a török szultánt kívánja protestáns hitre téríteni, hogy aztán Oroszországban haljon máglyahalált mint politikai bűnöző és millenarista eretnek – a moszkvai lutheránus misszió vezetőjének feljelentése nyomán. Ő is kiagyalt egy versíró-gépet 1671-ben, amelyről úgy gondolta, hogy Az emberi dolgok változása címet viselő tizennégy soros szonettjének végtelen számú variációját képes produkálni azáltal, hogy a sorok közepén tetszés szerint variálható szavakat iktatott be, amelyek különféle olvasatait egy tárcsa-rendszeren lehet kiforgatni. Ám a legleleményesebb poeta calculans mind közül alighanem egy bizonyos Georg Philipp Harsdörffer, az egyetlen máig is működő barokk irodalmi társaság, a német irodalom megújítására szervezett nürnbergi Pegnesischer Blumenorden egyik alapítója. Harsdörffer nemcsak lajstromba szedte a permutációs versíró automaták lehetséges változatait Matematikai-fizikai gyönyörűségek című munkájában, hanem egy poétikai kelléktárat, úgymond „költészeti tölcserít” is alkotott, anagrammákat felvonultató kombinatorikus balett-előadást tervezett, mígnem erőfeszítéseinek megkoronázásaként 1651-ben kidolgozta a „Német Nyelv Ötrétegű Gondolkodótárcsáját” (alias Fünffacher Denckring der Teutschen Sprache). Ez a Lulluséhoz hasonló szerkezet egymásra helyezett keménypapír-korongokból állt, amelyen szótövek, képzők, végződéses szerepeltek: segítségével Harsdörffer nemcsak a német nyelv valamennyi szavát remélte előállítani azok elemi egységeiből, hanem új, a nyelv szabályainak megfelelő, lehetséges kifejezéseket is szándékában állt ekképpen feltalálni, nem beszélve arról, hogy a szerkentyű ríngyártó automatának is tökéletesen megfelelt.

A barokk verselők e különös kasztja minden bizonnyal azt remélte, hogy mindezen eljárásokkal: visszafelé olvasható versekkel, szócserélgető szonettekkel és szellemes egyebekkel az invenció automatizálása mellett a produktumok számát is megsokszorozhatják: a szövegbe egy kombinatorikus szekvenciát építve az ember egyetlen költemény létrehozásával több verset írhat, mint amennyit életében egyáltalán el tudna olvasni. E „poétikai technikusok” lelki szemei előtt a variációk végtelen bősége lebegett, lehetséges alkotások egyre táguló univerzuma: immár nem is annyira új ötleteket kerestek, inkább olyan új technikákat és eljárásokat, amelyek új olvasatokat, máskor új költeményeket, esetleg újdonság ötleteket és szavakat eredményeznek. Jean Meschinot a Szent Szűzhöz írt nyolcsoros himnuszának három és fél millió olvasata lehetséges, Kuhlmann említett szonettjének pedig pontosan 23 298 085 122 481.

A polihisztor Johann Heinrich Alsted vagy hatvan kombinatorikus technopaegnum megalkotásának szabályait rögzíti nagy Enciklopédiájában. Alstedet – aki Gyulafehérvárott halt meg 1638-ban, és melleleg Comenius és Apáczai Csere János mestere volt – az egyik utolsó nagy lullistaként szokás számon tartani: egyik korai művében, a Clavis Artis Lulliane-ban azon munkálkodott, hogy Lull mester művét megtisztítsa a későbbi átértelmezésektől és az időközben sáros agyagként hozzátapadt alkímista-mágikus sallangtól. Címével is mintegy arra utal, amit a barokk kori gondolkodás Lull művében keresett: clavis-t, azaz kulcsot minden művészethez és tudományhoz. Alsted igyekezett összeegyeztetni a korban ismert két nagy logikai hagyományt, az arisztotelianust és a ramistát a lullizmus segítségével: a gondolkodás sokfélesége helyett egyféle lehetséges metódus mellett érvelt. Csakhogy a gondolkodás kevés számú szabályra redukálása ekkor már együtt jár a közelítésmódok sokféleségének elutasításával, megbízható ismeret és igazolhatatlan vélekedés szembeállításával, és előbb-utóbb a különféle megismerési utak és szempontok legitimitásának megkérdőjelezésébe fut. Redukció a hatékonyság érdekében: a természettudományos forradalom nyomán ez a szemléletmód fedezhető fel az ipari civilizáció megannyi vívmányában a folyószabályozástól a futószalag-termelésen át az útépitésig és az élelmiszeriparig. A gondolkodás redukciója a problémamegoldás érdekében; a munka redukciója a termelékenység végett; az információ egyszerűsítése és tömörítése az optimális időkihasználást szem előtt tartva, és így tovább – mind a mennyiség növelésének eszköze. Mert amit a redukció révén elveszítettünk a dolgok komplexitásából, azt a mennyiség növelésével igyekszünk kompenzálni. Ennek tökéletes eszköze és metaforája a Gép: elemeire bontott, egyszerű műveletek sokaságát végzi, mindig egyforma hatékonysággal és eredménnyel. Nem ismeri az ihletet, de az esendőségnek is kevésbé kiszolgáltatott. A redukció ekkoriban még nem tűnt nagy árnak a testi és szellemi kényelemért és biztonságérzetért cserébe. Attól kezdve, hogy a gép metaforája és a mechanikus gondolat vezető szerepre tesz szert a természet- és társadalomtudományokban, a nyugati civilizáció egésze is mintha a Masina kiszolgálására rendezkedne be – ennek tanúi a vasúti sínek, aszfaltutak, elektromos kábelek szövevényei, amelyek ma keresztül-kasul behálózzák a földgolyót.

Ám a mechanisztikus műveleteken alapuló civilizáció ideája jóval korábbi, mint a kivitelezésére alkalmas szerkezet.